

de machtsverhoudingen van het moment: in een iets latere tijd, met andere politieke verhoudingen, slaagt een opvolger van Lotharius erin vier concubines en drie echtgenoten te verslijten. In de beroemde door Philippe Ariès en Georges Duby geredigeerde serie *Geschiedenis van het persoonlijk leven* wordt over deze episode opgemerkt: 'Voor de eerste maal had een regel voor het persoonlijk leven, het verbod op echtscheiding, een overwinning behaald op de staatsraison'. Men kan zich, na lezing van Heideckers boek, afvragen of de auteur van het betreffende hoofdstuk zich hier niet door de kerkelijke regelgevers heeft laten misleiden. Het lijkt er eerder op dat een regel voor het persoonlijk leven is ingezet in de politiek. Met dit boek is de politieke cultuur van de negende eeuw dichterbij gebracht. Wat het werkelijk privé-aspect van deze zaak betreft, wat de gevoelens van Teutberga, Waldrada en Lotharius betreft, dat behoort waarschijnlijk tot die ogenblikken, gevoelens die Toergenjev aan het eind van *Het Adelsnest* bedoelt: waar men alleen op kan wijzen en dan aan voorbijgaan.

Ineke van 't Spijker

D. Heirbaut, *Over heren, vazallen en graven. Het persoonlijk leenrecht in Vlaanderen ca. 1000-1305* (Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de provinciën. Studia LXIX; Brussel: Algemeen Rijksarchief, 1997, 423 blz., 850 BF).

In de reeks Studia van het Belgische Rijksarchief zijn recent enkele belangrijke onderzoeken gepubliceerd op het gebied van de rechts- en instellingengeschiedenis. Het zijn doctoraten, die noch in het juridische commerciële circuit, noch in historische reeksen gemakkelijk uitgegeven zouden worden. *Over heren, vazallen en graven* is de gedeeltelijke editie van het proefschrift van de Gentse rechtshistoricus Dirk Heirbaut, die in 1997 promoveerde onder de vleugels van Daniel Lambrecht en Raoul van Caenegem. Alleen de totstandkoming, de wederzijdse rechten en plichten en de beëindiging van het contract tussen leenheer en leenman komen aan bod in het boek. Dit is het zogenaamde 'persoonlijke leenrecht'. Het onderscheidt zich van de zakenrechtelijke aspecten van het feodale recht, zoals de tegenstelbaarheid van de aanspraken op een grond of ander goed, de vererving van leengoederen en het huwelijksvermogensrecht. Ook deze regels werden behandeld in het proefschrift, maar zullen het voorwerp uitmaken van een aparte publicatie (voorzien in de reeks van de bekroonde verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie van België voor wetenschappen en kunsten te Brussel).

Het middeleeuwse leenrecht in de Nederlanden kan niet echt rekenen op een zeer ruime belangstelling. Het instituut op zich is compleet uitgedoofd en de materie is bij wijlen bijzonder technisch. Behalve enkele bladzijden algemeenheden in diverse cursussen rechtsgeschiedenis, was er tot voor enkele jaren niet veel meer dan Ganshofs *Quest-ce que la féodalité?* Met de studies van Dirk Heirbaut (1000-1305) en Rik Opsommer (veertiende-vijftiende eeuw), ook uitgegeven in de reeks Studia (LX), is de leemte gevuld en wel op een zeer degelijke wijze. Het onderzoek van Heirbaut volgde een paar jaren na dat van Opsommer, maakte er gretig gebruik van en voorzag het van enkele correcties en aanvullingen (bijvoorbeeld 25 noot 44, 74 noot 79, 84 noot 125, 86 noot 180, 129 noot 2, 145 noot 88, 164 noot 185, 257 noot 1, 284 noot 146). Waar Opsommer vooral beschrijft, zet Heirbaut een stapje verder naar politieke en andere verklaringen, ook al zal misschien niet iedereen alle hypothesen willen volgen. Hierover verder meer.

Eerst iets over de aanpak. Heirbaut manifesteert zich als een nauwgezette mediëvist, kritisch tegenover het bronnenmateriaal, dat hij overal heeft samengezocht. Er is wellicht geen enkele

akte uit de bestudeerde periode, gepubliceerd of niet, die aan de aandacht van de schrijver ontsnapt is (zie bijvoorbeeld 241 noot 571, vijf vermeldingen van ridderpenningen in de dertiende eeuw). Ten behoeve van de lezer wordt ook in voetnoot bij elke bewering het stavingsmateriaal geciteerd mét het jaartal of minstens een benaderende datering. Ten gevolge van de beschikbaarheid van de bronnen is het evident dat er meer bewijs kan geleverd worden van de meest 'recente' periode. Zeker voor de oudste periode is de vraag overigens of we vandaag *überhaupt* over voldoende gegevens beschikken om daaruit algemene evoluties te kunnen distilleren (zo is de kerk als locatie van het leenhof volgens Heirbaut 'populair', 148, terwijl slechts één voorbeeld wordt geciteerd) en of wel zoveel aandacht mag geschonken worden aan verhalende bronnen. Zo komt de auteur tot de bevinding dat er oorspronkelijk één leenrecht is in Vlaanderen en dat het vervolgens verbrokkelt. Bij gebrek aan tegenbewijs is deze stelling aanvaardbaar, maar is ze voldoende bewezen om ze als onbetwifelbaar te beschouwen? Of in hoeverre kan een rechtshistoricus anno 1997 spreken over het 'rechtsgevoel' (bijvoorbeeld 113) van 1000 jaren geleden? En kunnen we stellen dat de grafelijke leenhoven werden opgericht ten behoeve van de — minder mobiele — vrouwen, omdat een achttal voorbeelden van verzakingen door vrouwen gevonden werden over een periode van 70 jaren (174 noot 229)?

Dit leidt tot de meer algemene kritiek — die niet meer is dan een gedurende de lezing opborrelende indruk van ondergetekende — dat de auteur wellicht van in den beginne een bepaalde visie had en dat de ontwikkeling van de stellingen in de richting van dit 'quod erat demonstrandum' moest gaan. De redacteur van de tekst is grotendeels verantwoordelijk voor deze indruk. Op bladzijde 26 kondigt hij al aan dat het leenrecht voor de graaf van Vlaanderen een middel tot machtsontplooiing was, maar misschien was dit juist de conclusie die op het eind moest getrokken worden. Te weinig wordt daardoor ons inziens aandacht besteed aan de vraag in welke mate de vazallen zelf meewerkten aan de ontwikkeling van het recht vanuit bijvoorbeeld een aspiratie naar rechtszekerheid. Recht wordt met andere woorden vooral als middel beschouwd en minder als een zelfstandig — al dan niet dogmatisch — paradigma. De auteur raakt de problematiek aan (bijvoorbeeld de interferentie van leen- en publiekrecht, 114-127, of zelfs van leenrecht en politiek, 305), maar houdt zich uiteindelijk aan een utilitaire visie op het recht. Dit leidt er toe dat een aantal bladzijden tekst (bijvoorbeeld 123, 206-208) eigenlijk met de juridische pen geschreven algemene Vlaamse geschiedenis is. In het bijzonder in de paragraaf over de militaire dienst van de vazal (203-220) is het moeilijk een onderscheid te maken tussen feitelijke beschrijving en juridische regel. Moest de vazal *de iure* in principe een militair zijn of was dit gewoon *de facto* zo omdat de graaf zowel zijn leenmannen als zijn militaire officieren uit hetzelfde milieu selecteerde?

Qua structuur volgt het boek een logisch, weze het zeer klassiek, schema. Na de afbakening van het onderzoeksobject en een inleiding over de bronnen (de 'rekeningen' zouden ons inziens beter afzonderlijk van de 'verhalende bronnen' vermeld worden; er wordt over de rekeningen op een verwijzing naar een Frans artikel na bovendien niets verteld), passeren achtereenvolgens de totstandkoming, de wederzijdse rechten en plichten en het einde van het leencontract de revue. Enkele passages zijn op een zeer didactische wijze in kaart gebracht (bijvoorbeeld 85 over de ordonnantie van 1252-1261, 116 over de soevereiniteit en 193 en 197 over de leenhovenhiërarchie), wat zeker de verstaanbaarheid van deze technische aangelegenheid ten goede komt. De moeilijkst vatbare stukken zijn dan ook precies die waar geen of ons inziens te weinig distincties worden doorgevoerd (zoals in het stuk over de leenrechtsbekwaamheid van de poorters, waar een indeling naar actief en passief leenrecht (80) en naar straf- respectievelijk burgerlijk recht (82) overzichtelijker zou geweest zijn of inzake de hofdienst, 131-138, waar een onderscheid tussen willige en contentieuze rechtspraak interessant ware geweest). In een appendix wordt de kerkelijke elemosina beschreven.

De taal en het typewerk zijn uitermate verzorgd. Foutjes of vergissingen moeten met een loep gezocht worden (bijvoorbeeld 'Monballyu, L.' in plaats van 'J.' in de bibliografie, 'seculiere' in plaats van 'reguliere' in noot 151 op pagina 89, identieke voetnoten pagina 188-189 noot 289-290). De gehanteerde termen worden uitgebreid gedefinieerd en in hun historische context geplaatst (bijvoorbeeld een niet gebruikelijke zin van 'soevereiniteit', 106-110, of het onderscheid 'kasselrij/kastellenij', 180 noot 248). Het geheel is weliswaar geen leesboek, maar een naslagwerk, duidelijk opgebouwd en rijk gestoffeerd. Heirbaut voorzag zijn studie van een gevuld en zeer nauwkeurig voetnotenapparaat. De auteur slaagt erin de 'eigen' periode kritisch te vergelijken met de toestanden voor en na, alsook met de gelijktijdige evoluties in andere Europese regio's (zoals vele jonge academici weidt de schrijver wel eens uit over aanverwante problematieken, die voor de eigenlijke studie niet relevant zijn, maar alleen wat eruditie etaleren, zo bijvoorbeeld de afweging van Milsoms en Palmers visies op het ontstaan van de Engelse *common law* in voetnoot 17 op bladzijde 19 of de lotgevallen van Mitteis in Duitsland op bladzijde 23). Op minstens een tiental plaatsen worden aanvaardbare argumenten aangereikt om af te rekenen met stellingen van rechtshistorische autoriteiten als Godding (88 noot 142), Ganshof (156 noot 150), Gilissen (158-160) en Bloch (296 noot 211). Omwille van de honderden bronverwijzingen is het echter jammer dat een trefwoordenregister ontbreekt. Talrijke lokale geschiedenisvorsers zouden handig gebruik kunnen maken van de citaten en verwijzingen in de voetnoten, maar weinigen zullen ze wellicht vinden. Nochtans dient elke mediëvist en elke Vlaamse vorser minstens van het bestaan van dit boek op de hoogte te zijn. Samen met Opsommers opus vormt het de integrale beschrijving van het Vlaamse leenrecht, overzichtelijk, diepgaand en exhaustief. Het werk getuigt van historiografisch vakmanschap en juridische expertise.

Georges Martyn

J.-M. Yante, *Le Luxembourg mosellan. Productions et échanges commerciaux 1200-1560* (Mémoire de la Classe des lettres, 3e série XIII; Brussel: Académie royale de Belgique, 1996, 539 blz.+1 microfiche, 1850 BF, ISBN 2 8031 0137 8).

Dit boek is de neerslag van een doctoraatverhandeling die in 1982 (!) in Louvain-la-Neuve, onder supervisie van de betreurde Leopold Génicot, *godfather* van een hele generatie Waalse historici, tot stand is gekomen. Wie publiceert in de reeks van de Belgische Koninklijke Academie verwerft uiteraard uitzicht op de eeuwigheid, maar om redenen van wetenschapsstrategische aard ware een wat vlugger publicatieritme welkom geweest. Ondertussen, in 1989, heeft de auteur nog een bijkomende thesis verdedigd aan de Parijse Ecole des Hautes Etudes (4e sectie) over de tol van Sierck-sur-Moselle (1424-1549), die met de bijhorende bronneneditie eveneens in 1996 verschenen is als nummer 30 in de reeks 'Veröffentlichungen' van de 'Kommission für Saarländische Landesgeschichte und Volksforschung'. De voornaamste bevindingen uit deze publicatie worden nogmaals hernomen in het hier aan de orde zijnde boek.

Dit draagt heel sterk het stempel van de jaren waarin het geconcipieerd is en is als dusdanig ongewild een illustratie van het feit dat historiografische modes en tradities wel vlug evolueren. Het Luxemburg van de heer Yante heeft een regionale monografie opgeleverd, die sterk beïnvloed is door de opvattingen terzake van Fernand Braudel zoals verwoord in diens 'les jeux de l'échange' (1979), een soort van economische geschiedschrijving waarin de concrete actoren bij momenten ver te zoeken zijn en hun rol overgenomen lijkt door handelsstromen,